

the Byhovtch's Lithuanian-Russian chronicle is considered. The author made the necessary research of the scientists attitude to questions about the state creation, in particular, the time of the foundation of the first cities and the concentration of power; the value of the influence of external conditions on the support of the appropriate level of Lithuanian tribes military training; acceleration of the creation of a single political organization and the replacement of the authorities of the priests on the princely; features of the domestic life of the Lithuanian state at the time of the prince Mindov, the problems of the relationship of the Grand Duchy of Lithuania and the neighbouring countries. The author defined as the presence of contradictions, so the common points of view of the historians – the University professors on the events of the 13TH century from the history of culture, external and internal circumstances and its influence on the formation of the Lithuanian state.

Keywords: the Grand Duchy of Lithuania, the Principality of Galicia-Volhynia, chronicle, establishment of the state, prince Minden, tribal feud, ethnography variety, external influence.

Дубчак Е. В., аспірант, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), evdubchak@yandex.ru

Становлення литовського господарства в трудах істориків університета св. Владимира В. Антоновича і Н. Дашкевича

С использованием историко-сравнительного метода проведен анализ взглядов преподавателей университета В. Антоновича и М. Дашкевича относительно истории литовского государства. Рассмотрено источниковую базу работ и отношение историков к достоверности литовско-русской летописи Быховца. Исследовано отношения ученых к вопросам создания государства, в частности, времени основания первых городов и сосредоточения властных полномочий, значение влияния внешних условий на поддержку надлежащего уровня военной подготовки литовских племен, ускорение создания единой политической организации и замены власти жрецов на княжескую; особенности внутренней жизни литовского государства во времена князя Миндова, проблемы взаимоотношений Великого княжества Литовского и соседних стран. Определено наличие как расхождений, так общих точек зрения историков – преподавателей университета на события XIII ст. по истории культуры, внешние и внутренние обстоятельства и их влияние на становление государственности Литвы.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, Галицко-Волынское княжество, летопись, державотворчество, князь Миндов, племенная вражда, этнографическая разновидность, внешнее влияние.

***

УДК 929+37(477.83/.86)«XIX»

Корбяк Д. В.,
аспірант історичного факультету, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Україна, Львів), dimonSW1@gmail.com

Викладацько-наукова та освітня діяльність митрополита Сильвестра (Сембратовича)

З метою встановлення ролі митрополита Сильвестра (Сембратовича) у розвитку науки та освіти українського населення на основі досі неопублікованих джерел досліджується відповідна сфера діяльності згаданого церковного діяча. Охарактеризовано його роботу у жіночому монастирі ЧСВВ у Словіті, у Греко-католицькій духовній семінарії Львова, у львівській школі при монастирі оо. Домініканців, у Львівському університеті. Аналіз його наукової спадщини показує суттєвий вклад С. Сембратовича у розвиток теологічних знань. Видавничу діяльність церковного діяча проявлялася у заснуванні та редагуванні окремих релігійно-політичних журналів та публікації літургічної літератури. Визначено роль митрополита у діяльності культурно-освітніх закладів.

Ключові слова: Сильвестр Сембратович, капелан, катехит, префект, теологічний факультет, «Руський Сіон», «Мир».

Постать галицького митрополита і кардинала Сильвестра (Сембратовича) (1836–1898) займає особливе місце у церковному та суспільно-політичному житті Галичини другої половини XIX ст. У період його фактичного управління митрополією (1882–1898) відбулася низка важливих подій. Крім цього, Сильвестр (Сембратович) заклав основні підвалини для активної та широкопланової роботи архієпископа Андрея (Шептицького).

В історіографії немає комплексного монографічного дослідження життєвого шляху та діяльності Сильвестра (Сембратовича) [4; 24; 55]. Висвітлення його науково-педагогічної та культурно-освітньої роботи у поодинокі

біографічних студіях є неповним і фрагментарним. Окремі аспекти такого роду діяльності згаданого галицького митрополита уже піднімалися автором даної статті. Зокрема, досліджено роботу С. Сембратовича у стінах Львівського університету [14].

Джерельну базу даної статті складають матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ф. 178 (Крайова шкільна рада, м. Львів), ф. 408 (Греко-католицький митрополічий ординаріат, м. Львів), ф. 418 (Монастир домініканців, м. Львів), ф. 451 (Греко-католицька духовна академія, м. Львів), ф. 684 (Протоігуменат монастирів Чину св. Василя Великого, м. Львів)), Державного архіву Львівської області (ф. 26 (Львівський університет)), відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (ф. 167 (Бібліографічний словник Левицького І.)), Державного архіву в Перемишлі (Zespół 142 (Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu)), офіційні документи (навчальні програми Львівського університету [48; 54], матеріали Львівського собору 1891 р. [12], документи папської столиці [52] та відомості газет і журналів (Діло, Душпастир, Руський Сіон, Слово).

Перед тим, як перейти до висвітлення викладацької та наукової діяльності митрополита Сильвестра (Сембратовича), варто коротко проаналізувати здобуту ним освіту. Початкові знання хлопець отримав у народних школах Ясла, Горлиць і Тарнова [50] разом із двома своїми братами [16; 32] і «...відзначався між ними найкращими талантами, бо був завжди відмінним учнем...» [15, арк. 73зв]. Відвідування школи у Тарнові, де у 1848 р. здобували освіту лише сім учнів-русинів посилювало їх бажання навчатися у Перемишлі, де було більше можливостей студіювати українською мовою. Однак передчасна смерть батька у 1848 р. та пов'язане з цим скрутне матеріальне становище сім'ї змусила Сембратовичів припинити навчання. Найбільш здібний із них, Сильвестр, відновив студії у 1850 р., вступивши до першого класу гімназії у Перемишлі [49]. Проте незадовільний стан здоров'я знову змусив його зробити перерву у навчальному процесі. Відтоді братами опікувався їхній дядько, майбутній галицький митрополит о. Йосиф Сембратович. У 1852 р. Сильвестр та Юліан успішно завершили другий клас Львівської гімназії. Тут майбутній галицький митрополит вивчав українську, польську, латинську і німецьку мови, релігію, математику, географію та історію [39, арк. 33зв–34, 64–64зв; 40, арк. 1–7]. Згодом Сильвестр Сембратович з відзнакою закінчив останній курс Цісарської греко-католицької генеральної семінарії у Відні, а 1853 р. вступив до Грецької Колегії Святого Атанасія у Римі. Упродовж 1856–1860 рр. він студіював філософію і теологію в Урбаніанській колегії при Конгрегації поширення віри. С. Сембратович отримав ієрейські свячення 1 листопада 1860 р. від архієпископа Стефана (Миссира) у храмі Святого Атанасія. У Римі 20 червня 1861 р. о. Сильвестр одержав науковий ступінь доктора богослов'я [15, арк. 63зв, 71–71зв, 73–74зв; 19, с. 46–47; 24, с. 205–206; 55, s. 12].

Майбутній митрополит розпочав викладацьку роботу фактично одразу ж після повернення до Галичини. Склавши у листопаді 1861 р. у Перемишлі іспити із канонічного права та пастирської теології [15, арк. 74зв], що надавало право проводити катехизацію у початкових

навчально-виховних закладах, о. Сильвестр виконував функції катехита у місцевій тривіальній [47, s. 140] школі с. Тилич [15, арк. 71]. Наступного року молодий священник переїхав із Перемишльського єпископства до Львівської архієпархії. Тодішній галицький митрополит Григорій (Яхимович) (1860–1863) призначив його на посаду капелана жіночого монастиря Воздвиження Чесного Хреста ЧСВВ у Словіті, яку о. Сильвестр Сембратович займав з 7 жовтня 1862 р. до 5 серпня 1863 р. [15, арк. 71; 44, арк. 89–90, 97–97зв] Відповідно до «Приписів для капелана сестер-василіянок у Словіті», затверджених 7 грудня 1848 р. митрополитом Михайлом (Левицьким) (1816–1858), прийдешній кардинал упродовж вказаного періоду виконував ряд покладених на нього обов'язків. Зокрема, духовні функції капелана зводилися до відправлення богослужінь, контролю за церковним інвентарем, нагляду за монастирською бібліотекою. Виконання педагогічних обов'язків передбачало проведення катехизації, скерування молоді до побожності та моральності, контроль за роботою шкільного вчителя та надання йому допомоги. Господарська робота капелана жіночого монастиря ЧСВВ у Словіті полягала у веденні реєстру доходів і витрат з ґрунтів і млина, контролі за посівами, нагляді за худобою тощо [45, арк. 73–74].

Педагогічну роботу о. Сильвестр продовжив у Генеральній ГКДС у Львові, коли 2 квітня 1863 р. був призначений на посаду префекта згаданого навчально-виховного закладу, яку обіймав до 15 квітня 1870 р. Це зумовило його переведення з посади капелана жіночого василіанського монастиря у Словіті, однак через відсутність відповідної кандидатури на це місце молодий священник виконував покладені на нього функції у згаданій обителі до 5 серпня 1863 р. [15, арк. 71зв; 43, арк. 9–9зв; 44, арк. 98]. Обов'язки префекта ГКДС у Львові виконували чотири особи, кожна з яких прикріплювалася до одного з курсів. Префекти вказаного закладу контролювали успішність та поведінку підопічних семінаристів та звітували перед ректором [12, с. 453–456].

Одночасно із початком виконання обов'язків префекта ГКДС о. Сильвестр з 20 серпня 1863 р. до 12 жовтня 1865 р. працював учителем релігій у школі при монастирі оо. домініканців у Львові [15, арк. 75]. У той час кандидатами на вчителя могли бути особи, які закінчили вищі навчальні заклади або філософські курси, а також ті, хто здобув педагогічну освіту [47, s. 152]. Претендент на учителя релігії повинен був скласти іспити з наступних предметів: догматики, моральної теології, тлумачення Святого Письма, пастирського богослов'я, церковного права, катехитики і методики. Іспити приймала екзаменаційна комісія у складі митрополита чи єпископа (голова комісії), крилошан та офіціала [41, арк. 1]. Професія вчителя у XIX ст. була пов'язана з низкою проблем (низька зарплата, невисокий рівень організації навчально-виховного процесу, непрестижність учительської роботи тощо) [47, s. 152–157]. У школі при домініканському монастирі, де о. Сильвестр протягом двох років викладав релігію, функціонувало чотири класи. У вищевказаній навчальній установі кількість учнів латинського обряду майже удвічі перевищувала число греко-католиків [42, арк. 7]. У період, коли майбутній галицький митрополит працював у цій школі, заробітна плата учителя згаданого освітнього закладу становила близько 300 злотих ринських на рік [42, арк. 2].

Науково-педагогічна діяльність о. Сильвестра Сембратовича найбільш плідно проявилася у Львівському університеті. Призначення 11 серпня 1865 р. о. Сильвестра на посаду суплента [17, с. 106] фундаментальної та спеціальної догматики теологічного факультету було пов'язане з переведенням у травні 1864 р. професора о. Йосифа Черлунчакевича до університету у Кракові [18, с. 333–336; 24, с. 206; 36, с. 18–19; 51, s. 307; 53, s. 74–75; 55, s. 212], проте офіційно о. Сильвестр почав виконувати функції заступника професора догматики з 11 серпня 1865 р. [5, арк. 1; 15, арк. 67, 75]. Протягом 1864/1865 навчального року заняття з фундаментальної та спеціальної догматики, замість о. Й. Черлунчакевича, проводив о. Ігнатій Грановський [11, арк. 1–9зв, 34–41зв], а вже від зимового семестру 1865/1866 до літнього півріччя 1869–1870 навчальних років обов'язки очільника кафедри догматики [3, с. 213] богословського факультету виконував о. С. Сембратович [5, арк. 1]. Підставою для отримання вченого звання професора теології була наявність рекомендації єпископа (або архієпископа) єпархії (чи архієпархії), на території якої знаходився навчальний заклад. Вчене звання доцента чи професора надавала професорська колегія факультету, що складалася з декана, професорів і двох виборних представників від доцентів [51, s. 304–306]. Колегія теологічного факультету Львівського університету 3 грудня 1869 р. надала о. Сильвестру Сембратовичу вчене звання професора спеціальної та фундаментальної догматик, а царське розпорядження від 15 квітня 1873 р. підтвердило це надання [15, арк. 75; 24, с. 207; 55, s. 212]. Функції професора на богословському факультеті він виконував з літнього семестру 1869/1870 до зимового семестру 1879/1880 навчальних років [51, s. 92–93; 55, s. 212]. Надання йому статусу титулярного юліополітанського єпископа та львівського єпископа-суфрагана (28 лютого 1878 р.) [52, p. 453–454] та прийняття ним єпископської хіротонії (20 квітня 1879 р.) [24, с. 207] стали причиною завершення його університетської кар'єри. Протягом 1869/1870–1878/1879 навчальних років о. Сильвестр був членом професорської колегії теологічного факультету [6, арк. 32; 7, арк. 12–13; 9, арк. 18–19зв, 29; 10, арк. 2, 4, 11–13зв, 24, 33]. У 1872/1873 [8, арк. 21–26зв] і 1878/1879 навчальних роках він виконував обов'язки декана, а в 1873/1874 навчальному році – заступника декана богословського факультету [51, s. 374–379]. Отже, у той час професор входив до складу академічного сенату (вищого керівного органу університету у складі ректора, проректора, деканів, продеканів і секретаря, що займався питаннями навчального процесу, наукової роботи, присудження вчених ступенів, адміністративними справами) [51, s. 304].

Окремої уваги заслуговує наукова спадщина о. Сильвестра Сембратовича. Однією з його найцінніших студій є «Розсуждение и опровержение статьи помещенной вь часописи «Слово» вь чч. 84 до 93 сь года 1868, рочника VIII под заглавиємъ: «Сходство и розница учения православной и римской Церквей» списаной Православнымъ Архиепископомъ Минскимъ Кирьъ Антониемъ» (Львів, 1869) [55, s. 212]. У цій роботі, майбутній галицький митрополит дискутував із православним мінським архієпископом Антонієм (Зубко) (1797–1884) стосовно основних відмінностей православного та католицького обрядів. До таких останній відносив: 1) вчення Католицької

церкви про походження Святого Духа не лише від Отця, але й від Сина (Filioque); 2) різниця в уділенні таїнства Святого Причастя; 3) догмат про непогіршимість пап римських та їх першість у церковній ієрархії [21]. Дрібніші наукові праці з різних галузей богословської науки професор розміщував на шпальтах заснованого і редагованого ним журналу «Руський Сіон». Частиною догматичного вчення був його цикл дописів «Про повідомлення характеристик або використання і присвоювання властивостей Ісусу Христу». У цій роботі автор закликає священників і студентів–теологів ретельно вивчати сутність Сина Божого. Особливий акцент робився на підготовці проповідей духовних про Ісуса, у яких Він виступав як носій рис і Бога, і людини одночасно [34]. Отож о. Сильвестр через донесення до вірних істинної природи Спасителя прагнув підвищити їх рівень теологічних знань. Студією з пастирської теології був «Порадник для початкових Сповідників після науки його Преосвященства Францишка Ксаверія Ценнера, Єпископа Сарептанського, Вікарія Генерального Архієпископа Віденського і Настоятеля Капітули Віденської», окремі частини якого о. Сильвестр публікував майже у кожному номері «Руського Сіону». Цей «Порадник...» містив інформацію про найдрібніші деталі таїнств Святої Сповіді і Святого Причастя. Тут визначалися властивості доброго отця–сповідника; надавалися відомості про основи гріхи; характеризувалися особи, які приступають до цих таїнств, відповідно до їх поділу за гендерною, віковою, соціальною та іншими ознаками; робилися вказівки стосовно надання і виконання покути тощо [33]. Особливо цінним матеріалом даної роботи являється визначення вимог до священнослужителів, які уділяють таїнства Святої Сповіді і Святого Причастя, і вказівок щодо їхніх дій при цьому. За переконанням о. С. Сембратовича, священник–сповідник мав бути «суддею, лікарем, вчителем і батьком» та відповідати таким критеріям: 1) наявність відповідної освіти; 2) уміння справедливо оцінити проступки вірного; 3) проведення адекватних дій у кожному окремому випадку; 4) наявність широкого бажання допомогти мирянину; 5) зберігання моральної непорочності; 6) перебування у постійній молитві; 7) роздумування над правдами життя. Серед негативних характеристик сповідників було виділено такі: рівнодушність і лінивість, славолюбство, слабодушність і боязливість, односторонність, користюлюбство, безрозсудливість, зарозумілість, строгість і поблажливість. Усіх «каьяльників» майбутній галицький митрополит поділяв на дітей, дорослих і старців; наречених, одружених і вдівців; хлопців, дівчат, чоловіків і жінок; священнослужителів тощо. Він рекомендував враховувати особливості кожної з цих груп при наданні покути. Сама покута у розумінні о. Сильвестра не обмежувалася лише молитвою, передбачала, між іншим, читання відповідної літератури, утримування від надмірних веселощів, добровільне прийняття докучливих справ, обмеження сну, надання милостині тощо [33]. Матеріали канонічного права містило «Руководство для початкових душпастирів у справах шлюбства», де о. С. Сембратович розміщував настанови щодо підготовки наречених до шлюбу, здійснення самого таїнства вінчання і виконання шлюбних обов'язків. Зокрема, тут давалися настанови стосовно проведення передшлюбного іспиту наречених, визначалися дії священника та молодої пари під час вінчання, робилися вказівки стосовно основних засад подружнього життя тощо [35].

Активну педагогічно–наукову роботу о. Сильвестр вміло поєднував із видавничою діяльністю. Він долучив чимало зусиль для створення та функціонування окремих політично–теологічних часописів. С. Сембратович був одним із головних ініціаторів заснування богословського журналу «Руський Сіон», що видавався у Львові з 1871 р. [19, с. 48; 24, с. 207]. Першочергово редакція часопису ставила перед собою такі основні завдання: підвищення освітнього та релігійно–морального рівня греко–католицького духовенства; створення друкованого органу для публікації наукових доробків священників; 3) вирішення складних душпастирських питань [46, с. 2–3]. Автори статей цього часопису декларували Церкву як національну українську політичну силу, що стоїть між русофілами та народовцями. Проте політичні погляди представників цієї сили уподібнювалися до позиції останніх [22, с. 586; 23, с. 105–106]. Вже у статусі галицького митрополита Сильвестр (Сембратович) заснував часопис «Мир». Метою даного богословсько–політичного органу було протиставлення позиції греко–католицької ієрархії як русофілам, так і народовцям, а також вироблення власної національно–політичної концепції. Основними постулатами цього проекту були: проголошення вірності папській столиці, декларування підданості монархії Габсбургів та організація спільної зі світською інтелігенцією роботи в інтересах народу [1, с. 86; 2, с. 122]. Така позиція Сильвестра (Сембратовича) зумовила гостру критику з боку русофілів та народовців. На шпальтах друкованих органів цих політичних сил поміщалися статті, спрямовані проти журналу «Мир» [20; 31; 38], а відомий галицький громадсько–політичний діяч Євген Олесницький назвав видання «найогиднішою пробою урядової політики» [30, с. 232], акцентуючи у такий спосіб увагу на тиску державних чиновників на церковного діяча.

О. Сильвестр Сембратович брав активну участь у виданні літургічних книг. У 1873 р. він разом із о. Юліаном Пелешем та о. Онуфрієм Лепким опублікував «Изборник благодотребныхъ церковныхъ чинов и службъ» [55, s. 212]. Збірник був призначений як для греко–католицьких священників та дяків, так і для вірних, щоб останні мали змогу брати дієвішу участь у богослужіннях [19, с. 48]. Особливо цінною виявилася робота о. Сильвестра під час підготовки до видання першого молитовника руською мовою. До підготовки збірника молитов були також залучені о. Олександр Стефанович, о. Олексій Слюсарчук та о. Омелян Огоновський. Кожен із авторів виконував довірений йому напрям роботи. Так, о. С. Сембратович займався перекладом молитов із церковнослов'янської та італійської мов, о. О. Слюсарчук – перекладом щоденних молитов та богослужінь, о. Ом. Огоновський – редагуванням тексту з філологічної точки зору, о. О. Стефанович – публікацією збірника. Зусиллями о. С. Сембратовича «Народный рускій молитвеникъ» був апробований церковною владою та виданий у друкарні Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові 1878 р. [19, с. 48–49; 24, с. 207; 55, s. 212]. Молитовник було опубліковано у трьох редакціях: дві з них (під загальною редакцією о. С. Сембратовича) призначалися для дорослих та одна (під загальною редакцією о. О. Стефановича) – для дітей. Використання «Народного руського молитовника» сприяло кращому розумінню мирянами молитов та богослужінь і дало поштовх активнішому вживанню української мови [19, с. 49]. Видавці цього зібрання

зробили «...прислугу ... дуже велику і для побожності, і для народності нашої...», оскільки «...через видання згаданих народних молитвословів закrywся великий брак для нашого народу...» [29, с. 61].

Львівський архієпископ Сильвестр (Сембратович) енергійно працював у напрямку створення нових культурно-освітніх об'єднань. На базі заснованої ним ще у 1884 р. школи для дівчат, якою управляли сестри-василіанки, за його сприяння у 1897 р. було сформовано Руський дівочий інститут у Львові, а також створено фонд для цього закладу [15, арк. 53; 37, с. 317–322; 55, с. 216]. У стінах згаданої інституції дівчата виховувалися у дусі вірності греко-католицькому обряду та українському народу [1, с. 93]. Галицький митрополит планував організувати аналогічну навчально-виховну установу для хлопців (Інститут святого Йосафата) [1, с. 93; 55, с. 216], однак не встиг втілити цю ідею у життя. Багатолітні старання архієпископа Сильвестра та фінансова підтримка цесаря [15, арк. 12] сприяли підписанню папою Левом XIII 18 грудня 1897 р. булли про реорганізацію грецької колегії в Римі в окрему інституцію для українців – Колегіум Рутенум [52, р. 485–486; 55, с. 215–216]. Окрім організаційної роботи, митрополит активно працював у напрямку фінансового забезпечення діяльності новоутворених та діючих культурно-освітніх закладів. Значна частина пожертв архієпископа йшла на допомогу учням та вчителям. Вище уже згадувалось про фундацію С. Сембратовича на Руський дівочий інститут у Львові. У своєму заповіті митрополит відписав частку коштів на спроектований ним фонд Інституту святого Йосафата для хлопців [15, арк. 80а–80б]. Частими були благодійні внески архієрея на користь товариств, що опікувалися бідною шкільною та гімназійною руською молоддю, а також учителями. Неодноразові пожертви від архієпископа Сильвестра отримували львівські товариства «Шкільна поміч» [25], «Руслан» [15, арк. 53зв; 25; 27], Руське педагогічне товариство [26]. Окрім допомоги львівським організаціям, С. Сембратович робив часті благодійні внески на користь аналогічних провінційних установ [13, с. 2; 15, арк. 5–8, 80а–80б; 25; 28].

Митрополит Сильвестр (Сембратович) проводив активну викладацько-наукову та культурно-освітню діяльність. У статусі педагога він працював у місцевій школі с. Тилич, у жіночому монастирі ЧСВВ у Словіті, у школі при монастирі оо. Домініканців, у Львівському університеті. Наукову спадщину львівського архієпископа складають роботи з догматики, пастирської теології та канонічного права. Серед них особливе місце займає студія-дискусія з православним мінським архієпископом Антонієм (Зубко) про спільність та відмінність православного та католицького обрядів. С. Сембратович проводив енергійну видавничу діяльність. І якщо робота над часописами мала певне суспільно-політичне забарвлення, то видавництво літургічних книг мало на меті лише підвищення релігійно-морального стану галицьких українців. Заснування нових та підтримка діючих навчально-виховних установ і товариств свідчить про намагання митрополита Сильвестра (Сембратовича) сформувати високоосвічене греко-католицьке духовенство та вірних з належним рівнем релігійних знань. Таким чином, ті засади, якими керувався майбутній кардинал до прийняття єпископської хіротонії, стали ключовими у його діяльності на найвищих щаблях греко-католицької ієрархії.

Список використаних джерел

1. Антоняк І. Політичні дилеми Греко-католицької церкви в Галичині в останній чверті XIX століття (На прикладі діяльності митрополита Сильвестра Сембратовича) / Ірина Антоняк // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / За редакцією Олени Аркуші, Олексія Вінниченка, Мар'яна Мудрого. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012. – Т.8. – Ч.2: Культура, освіта, наука, церква. – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск, 2012]. – С.70–94.
2. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. – Вип.3–4. – С.118–139.
3. Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку XX ст. / Василь Благий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000. – Вип.35–36. – С.207–220.
4. Галицькі митрополити / [В. В. Гаюк, М. О. Гуменний, М. М. Омельчук, І. М. Петрів]. – Львів: Логос, 1992. – С.68–83.
5. Державний архів Львівської області. – Ф.26. – Оп.5. – Спр.1707. – 2 арк.
6. Там само. – Оп.8. – Спр.131. – 34 арк.
7. Там само. – Оп.8. – Спр.141. – 27 арк.
8. Там само. – Оп.12. – Спр.473. – 43 арк.
9. Там само. – Оп.12. – Спр.474. – 33 арк.
10. Там само. – Оп.12. – Спр.572. – 38 арк.
11. Там само. – Оп.15. – Спр.1055. – 215 арк.
12. Додаток до Чинностей і рішень руского провінціального собора в Галичині отбувшогося в Львові в р. 1891. – Львов: накл. Митрополитичного Ординариату, 1897. – 640 с.
13. Кардинал Сильвестр Сембратович // Діло. – 1895. – Ч.268. – С.1–2.
14. Корбяк Д. Діяльність о. Сильвестра Сембратовича у Львівському університеті / Дмитро Корбяк // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. – Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; В-во «Логос», 2014. – Кн.1. – С.255–264.
15. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф.167. – Оп.2. – Спр.2851. – 80 арк.
16. Там само. – Спр.2856. – 2 арк.
17. Матвієнко Г. Професійний та національний склад і матеріальне забезпечення викладачів теологічного факультету Львівського університету (1870–1918) / Галина Матвієнко // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету: збірник наукових праць. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, історичний факультет, 2011. – Вип.12. – С.99–108.
18. Матвієнко Г. Студенти теологічного факультету Львівського університету в 1870–1917 роках: національність, конфесійна приналежність і соціальне походження / Галина Матвієнко // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / За редакцією Олени Аркуші, Олексія Вінниченка, Мар'яна Мудрого. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012. – Т.8. – Ч.2: Культура, освіта, наука, церква. – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск, 2012]. – С.327–344.
19. Матковський С. о. Три синодальні архієреї: спомини з життя і діяльності преосвящених о. Юліана Куїловського, дра Юліана Пелеша і дра Сильвестра Сембратовича / о. Северин Матковський. – Львів: Біблос, 1932. – 108 с.
20. Мир? // Діло. – 1885. – Ч.27. – С.1–2.
21. Мінський архієпископ Антоній. Сходство и роз ница ученія православной и рим ской церквей // Слово. – 1868. – Ч.84–93.
22. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична / За редакцією Мар'яна Мудрого. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000. – Вип.35–36. – С.571–604.
23. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки) / Мар'ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. – Вип.3–4. – С.58–117.
24. Назарко І. о. Київські і галицькі митрополити: біографічні нариси (1590–1960) / о. Іриней Назарко. – Торонто: Видавництво отців Василіан, 1962. – С.205–212.

25. Новинки // Діло. – 1895. – Ч.283. – С.3.
 26. Новинки // Діло. – 1897. – Ч.94. – С.3.
 27. Новинки // Діло. – 1897. – Ч.286. – С.3.
 28. Новинки // Діло. – 1898. – Ч.1. – С.3.
 29. Новинки // Руський Сіон. – 1879. – Ч.2. – С.61.
 30. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Є. Олесницький // Упор.: М. М. Мудрий, Б. О. Савчик; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. – Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2011. – 431 с.
 31. Руки прочь // Діло. – 1885. – Ч.43. – С.1.
 32. Сембратович. Родинне дерево [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sembratovych.org/ua/person.html?id=11>
 33. Сембратович Сильвестр, о. Порадник для початкових Сповідників після науки його Преосвященства Франциска Ксаверія Ценнера, Спископа Сарептанського, Вікарія Генерального Архієпископа Віденського і Настоятеля Капітули Віденської // Руський Сіон. – 1872–1879.
 34. Сембратович Сильвестр, о. Про повідомлення характеристик або використання і присвоєння властивостей Ісусу Христу // Сіон Руський. – 1871. – Ч.1–3.
 35. Сембратович Сильвестр, о. Руководство для початкових душпастирів у справах шлюбства // Сіон Руський. – 1871. – Ч.8–24; 1872. – Ч.1–24.
 36. Стефанович О., о. та ін. Висвітлення до історії Львівських Синодів з років 1891 і 1897 / о. Олександр Стефанович та ін. – Львів: друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1924. – 41 с.
 37. Фундація Кардинала Д-ра Сильвестра Сембратовича для виховання і образования руських дівчат під назвою: «Руський дівочий Інститут у Львові»: Основательна грамота // Душпастир. – 1898. – Ч.13–14. – С.317–322.
 38. Хаос // Діло. – 1885. – Ч.32. – С.1.
 39. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф.178. – Оп.1. – Спр.428. – 77 арк.
 40. Там само. – Ф.178. – Оп.1. – Спр.941. – 24 арк.
 41. Там само. – Ф.408. – Оп.1. – Спр.640. – 4 арк.
 42. Там само. – Ф.418. – Оп.1. – Спр.836. – 68 арк.
 43. Там само. – Ф.451. – Оп.2. – Спр.27. – 14 арк.
 44. Там само. – Ф.684. – Оп.1. – Спр.2950. – 47 арк.
 45. Там само. – Ф.684. – Оп.1. – Спр.2987. – 75 арк.
 46. Ціль нашої часописі // Сіон Руський. – 1871. – Ч.1. – С.1–4.
 47. Adamczyk M.-J. Szkolnictwo ludowe w greckokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1772–1867 / Mieczysław Jerzy Adamczyk // Polska–Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod redakcją Stanisława Stępnia. – Przemysł: Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemysłu, 1996. – Т.3. – S.127–163.
 48. Akademische Behördem an der k. k. Universitätsu Lemberg (1860/1861–1870/1871).
 49. Archiwum Państwowe w Przemysłu, zespół 142 (Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemysłu) (APP, ABGK), sygn. 8706, 363 s.
 50. APP, ABGK, sygn. 8725, 138 s.
 51. Finkel L., Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego / Ludwik Finkel, Stanisław Starzyński. – Cz. I, II. – Lwów: Drukarnia E. Winiarza, 1894.
 52. Documenta Pontificum Romanorum historia Ukrainae illustrantia (1075–1954). – Romae: PP. Basiliani, 1954. – Vol. I–II. – 1075–1953.
 53. Krochmal A. Przemiany wewnętrzne w Kościele greckokatolickim w Galicji w drugiej połowie XIX wieku / Anna Krochmal // Polska–Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. – Przemysł: Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemysłu, 2000. – Т.5: Miejsce i rola Kościoła greckokatolickiego w Kościele powszechnym. – S.69–77.
 54. Program Wykładów w c. k. Uniwersytecie we Lwowie (1877/1878–1880/1881).
 55. Zięba A. Sembratowicz Sylwester / Andzej Zięba // Polski Słownik Biograficzny. – Т. XXXVI/2, Zeszyt 149. – Warszawa–Kraków: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, 1995. – S.212–217.
- References**
1. Antonyak I. Polityczni dylemy Hreko–katolitskoyi tserkvy v Halycyjni v ostanniy chverti XIX stolittya (Na przykady diyalnosti mytropolita Sylvestra Sembratovicza) / Iryna Antonyak // Lviv: misto – suspilstvo – kultura: Zbirk naukovykh prats / Za redaktsiyeyu Oleny Arkushi, Oleksiya Vinnychenka, Mar'yana Mudroho. – Lviv: Lvivskiy natsionalniy universytet imeni Ivana Franka, 2012. – Т.8. – Cz.2: Kultura, osvita, nauka, tserkva. – [Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Istoryczna. Spetsialniy vypusk, 2012]. – S.70–94.
2. Arkusha O. Ukrayinskiy tsionalno–polityczniy ruh u Halycyjni naprykintsi 80–h rr. XIX st. / Olena Arkusha // Ukrayina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. – Lviv: Natsionalna akademiya nauk Ukrayiny, Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krip'yakevycha, 1997. – Vyp.3–4. – S.118–139.
 3. Blahiy V. Struktura ta vykladatskiy sklad vyschyzh skzil Lvova na pocztku XX st. / Vasyl Blahiy // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Istoryczna. – Lviv: Lvivskiy natsionalniy universytet imeni Ivana Franka, 2000. – Vyp.35–36. – S.207–220.
 4. Halyski mytropolyty / [V. V. Hayuk, M. O. Humennyi, M. M. Omelczuk, I. M. Petriv]. – Lviv: Lohos, 1992. – S.68–83.
 5. Derzhavniy arhiv Lvivskoyi oblasti. – F.26. – Op.5. – Spr.1707. – 2 ark.
 6. Tam samo. – Op.8. – Spr.131. – 34 ark.
 7. Tam samo. – Op.8. – Spr.141. – 27 ark.
 8. Tam samo. – Op.12. – Spr.473. – 43 ark.
 9. Tam samo. – Op.12. – Spr.474. – 33 ark.
 10. Tam samo. – Op.12. – Spr.572. – 38 ark.
 11. Tam samo. – Op.15. – Spr.1055. – 215 ark.
 12. Dodatok do Czynnostey i riszen ruskohe provintsialnohe sobora v Halycyjni otbuvshohosya v Lvovi v r. 1891. – Lvov: nakl. Mytropolyczoho Ordynariatu, 1897. – 640 s.
 13. Kardynal Sylvestr Sembratovich // Dilo. – 1895. – Ch.268. – S.1–2.
 14. Korbyak D. Diyalnist o. Sylvestra Sembratovicha u Lvivskomu universyteti / Dmytro Korbyak // Istoriya relihiy v Ukrayini:naukoviy szchoricznyk. – Lviv: Instytut relihiyeznavstva – filiya Lvivskoho muzeuy istoriyi relihiyi; V–vo «Lohos», 2014. – Kn.1. – S.255–264.
 15. Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka, viddil rukopysiv. – F.167. – Op.2. – Spr.2851. – 80 ark.
 16. Tam samo. – Spr.2856. – 2 ark.
 17. Matviyenko H. Profesiyniy ta natsionalniy sklad i materialne zabezpechnennya vykladacziv teolohichnohe fakultetu Lvivskoho universytetu (1870–1918) / Halyna Matviyenko // Naukovi zosyty Istorycznohe fakultetu Lvivskoho universytetu: zbirk naukovykh prats. – Lviv: Lvivskiy natsionalniy universytet imeni Ivana Franka, Istoryczniy fakultet, 2011. – Vyp.12. – S.99–108.
 18. Matviyenko H. Studenty teolohichnohe fakultetu Lvivskoho universytetu v 1870–1917 rokah: natsionalnist, konfesiynna prynalzhnist i sotsialne pohodzhennya / Halina Matviyenko // Lviv: misto – suspilstvo – kultura: Zbirk naukovykh prats / Za redaktsiyeyu Oleny Arkushi, Oleksiya Vinnychenka, Mar'yana Mudroho. – Lviv: Lvivskiy natsionalniy universytet imeni Ivana Franka, 2012. – Т.8. – Cz.2: Kultura, osvita, nauka, tserkva. – [Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Istoryczna. Spetsialniy vypusk, 2012]. – S.327–344.
 19. Matkovskiy S. o. Try synodalni arhiyereyi: spomyny z zhyttya i diyalnosti preosvyaschenykh o. Yuliana Kuyilovskoho, dra Yuliana Pelesha i dra Sylvestra Sembratovicha / o. Severyn Matkovskiy. – Lviv: Biblos, 1932. – 108 s.
 20. Myr? // Dilo. – 1885. – Ch.27. – S.1–2.
 21. Minskiy arhiyepyskop Antoni. Shodstvo i rozniitsa ucheniya pravoslavnoy i rimskoy tserkvy // Slovo. – 1868. – Ch.84–93.
 22. Mudriy M. Avstrorussynstvo v Halycyjni: sprba okreslennya problemy / Mar'yana Mudriy // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Istoryczna / Za redaktsiyeyu Mar'yana Mudroho. – Lviv: Lvivskiy natsionalniy universytet imeni Ivana Franka, 2000. – Vyp.35–36. – S.571–604.
 23. Mudriy M. Sproby ukrayinsko–polskoho porozuminnya v Halycyjni (60–70–i roky) / Mar'yana Mudriy // Ukrayina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. – Lviv: NAN Ukrayini, Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krip'yakevycha, 1997. – Vyp.3–4. – S.58–117.
 24. Nazarko I. o. Kiyivski i halyski mytropolyty: biohrafichni narisy (1590–1960) / o. Iriney Nazarko. – Toronto: Vydavnytstvo ottsv Vasylian, 1962. – S.205–212.
 25. Novynky // Dilo. – 1895. – Cz.283. – S.3.
 26. Novynky // Dilo. – 1897. – Cz.94. – S.3.
 27. Novynky // Dilo. – 1897. – Cz.286. – S.3.
 28. Novynky // Dilo. – 1898. – Cz.1. – S.3.
 29. Novynky // Ruskiy Sion. – 1879. – Cz.2. – S.61.
 30. Olesnytskiy E. Storinky z moho zhyttya / E. Olesnytskiy // Upor.: M. M. Mudriy, B. O. Savchuk; avt. vstup. st. O. H. Arkusha; avt. prym. ta koment. M. M. Mudriy. – Lviv: Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna s pravom», 2011. – 431 s.
 31. Ruki proch // Dilo. – 1885. – Cz.43. – S.1.
 32. Sembratovich. Rodynne derevo [Elektronniy resurs] – Rezhym dostupu: <http://sembratovych.org/ua/person.html?id=11>

33. Sembratovicz Sylvestr, o. Poradnyk dlya pochatkovykh Spovidnykiv pislysha nauky yoho Preosvyaschenstva Frantsiska Ksavieriya Tsennera, Epyskopa Sareptansko, Vikariya Heneralnoho Arhiyepyskopa Videnskoho i Nastoyatelya Kapituly Videnskoyi // Ruskii Sion. – 1872–1879.

34. Sembratovicz Sylvestr, o. Pro povidomlennya harakterystyk abo vykorystannya s prysvoyuvannya vlastyovostey Isusu Hrystu // Sion Ruskii. – 1871. – Cz.1–3.

35. Sembratovicz Sylvestr, o. Rukovodstvo dlya poczatkovykh duszpastyryv u spravah supruzhestva // Sion Ruskii. – 1871. – Cz.8–24; 1872. – Cz.1–24.

36. Stefanovycz O., o. ta in. Vysvitleniya do istoriyi Lvivskyyh Synodiv z rokiv 1891 i 1897 / o. Oleksandr Stefanovycz ta in. – Lviv: drukarnya Naukovoho tovarystva im. Shevczenka, 1924. – 41 s.

37. Fundatsiya Kardynala D–ra Sylvestra Sembratovicha dlya vyhovanya i obrazovanya ruskiykh divchat pid nazvoym: «Ruskii divochiy Instytut u Lvovi»: Osnovatelna hramota // Duszpastyr. – 1898. – Cz.13–14. – S.317–322.

38. Haos // Dilo. – 1885. – Cz.32. – S.1.

39. Tsentralnyy derzhavnyy istorichnyy arhiv Ukrainy, m. Lviv. – F.178. – Op.1. – Spr.428. – 77 ark.

40. Tam samo. – F.178. – Op.1. – Spr.941. – 24 ark.

41. Tam samo. – F.408. – Op.1. – Spr.640. – 4 ark.

42. Tam samo. – F.418. – Op.1. – Spr.836. – 68 ark.

43. Tam samo. – F.451. – Op.2. – Spr.27. – 14 ark.

44. Tam samo. – F.684. – Op.1. – Spr.2950. – 47 ark.

45. Tam samo. – F.684. – Op.1. – Spr.2987. – 75 ark.

46. Tsil nazzoyi czasopysi // Sion Ruskii. – 1871. – Cz.1. – S.1–4.

47. Adamczyk M.–J. Szkolnictwo ludowe w greckokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1772–1867 / Mieczysław Jerzy Adamczyk // Polska–Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod redakcją Stanisława Stepnia. – Przemysł: Południowo–wschodni instytut naukowy w Przemysłu, 1996. – T.3. – S.127–163.

48. Akademische Behördem an der k. k. Universitätsu Lemberg (1860/1861–1870/1871).

49. Archiwum Państwowe w Przemysłu, zespół 142 (Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemysłu) (APP, ABGK), sygn. 8706, 363 s.

50. APP, ABGK, sygn. 8725, 138 s.

51. Finkel L., Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego / Ludwik Finkel, Stanisław Starzyński. – Cz. I, II. – Lwów: Drukarnia E. Winiarza, 1894.

52. Documenta Pontificum Romanorum historia Ukrainae illustrantia (1075–1954). – Romae: PP. Basiliani, 1954. – Vol. I–II. – 1075–1953.

53. Krochmal A. Przemiany wewnętrzne w Kościele greckokatolickim w Galicji w drugiej połowie XIX wieku / Anna Krochmal // Polska–Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. – Przemysł: Południowo–wschodni instytut naukowy w Przemysłu, 2000. – T.5: Miejsce i rola Kościoła greckokatolickiego w Kościele powszechnym. – S.69–77.

54. Program Wykładów w c. k. Uniwersytecie we Lwowie (1877/1878–1880/1881).

55. Zięba A. Sembratowicz Sylwester / Andrzej Zięba // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXXVI/2, Zeszyt 149. – Warszawa–Kraków: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, 1995. – S.212–217.

Korbyak D. V., graduate student of the Faculty of History, Ivan Franko Lviv National University (Ukraine, Lviv), dimonSW1@gmail.com

Pedagogical, scientific and education activities of metropolitan Sylvester Sembratovich

In order to establish the role of the Metropolitan Sylvester (Sembratovich) the development of science and education Ukrainian population on yet unpublished sources investigated on the scope of the said church leader. Characterized his work in the convent in Slovita OSBM, the Greek Catholic Seminary, the school of the Dominicans, Lviv University. The analysis of his scientific heritage shows significant contribution to the development of S. Sembratovich theological knowledge. Publishing hwork of church leader was shown in founding and editing of certain religious and political magazines and publishing liturgical literature. Defined the role of metropolitan in activity of cultural and educational institutions.

Keywords: Sylvester Sembratovich, a chaplain, a catechist, a prefect, the Theological Faculty, «Ruskij Sion», «Mir».

Корбяк Д. В., аспирант исторического факультета, Львовский национальный университет им. Ивана Франко (Украина, Львов), dimonSW1@gmail.com

Педагогическо–научная и образовательная деятельность митрополита Сильвестра (Сембратовича)

С целью установления роли митрополита Сильвестра (Сембратовича) в развитии науки и образования украинского населения на основе еще неопубликованных источников исследуется соответствующая сфера

деятельности упомянутого церковного деятеля. Охарактеризована его работа в монастыре Ордена в Словите, в Греко–католической духовной семинарии Львова, во львовской школе при монастыре оо. Доминиканцев, в Львовском университете. Анализ его научного наследия показывает существенный вклад С. Сембратовича в развитие теологических знаний. Издательская деятельность церковного деятеля проявлялась в создании и редактировании отдельных религиозно–политических журналов и публикации литургической литературы. Определена роль митрополита в деятельности культурно–образовательных учреждений.

Ключевые слова: Сильвестр Сембратович, капеллан, катехит, префект, теологический факультет, «Русский Сion», «Мир».

* * *

УДК 94(477)/051“18:14 Драгоманов М.

Леськів М. М., кандидат історичних наук, завідувач кафедри соціально–гуманітарних і фундаментальних дисциплін, Львівський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Україна, Львів), maryana_leskiv@mail.ru

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Аналізуються історичні погляди видатного українського мислителя і політичного діяча Михайла Драгоманова.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, політичний діяч, історик.

Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) увійшов в історію, насамперед, як видатний український мислитель і політичний діяч. Одночасно він був непересічним істориком, який залишив помітний слід у вітчизняній історіографії.

Михайло Драгоманов народився у м. Гадячі на Полтавщині в сім'ї збіднілого поміщика, котрий походив з козацької старшини.

Спочатку М. Драгоманов навчався в Гадяцькому повітовому училищі, а потім у Полтавській гімназії. Після закінчення гімназії з 1859 по 1863 рр. Михайло Петрович навчався на історико–філологічному факультеті Київського університету. В ці роки виявилася радикально–опозиційна діяльність юнака щодо реакційної національної політики царизму. Гострою критикою самодержавства відзначалась промова Драгоманова біля труни Т. Г. Шевченка у травні 1861 р., коли тіло покійного поета провозили з Петербурга через Київ. Цей та інші виступи зробили Драгоманова широко популярним серед прогресивно настроєного студентства. У той час Михайло Петрович брав активну участь у громадському русі, займався науковою роботою з фольклору, етнографії та історії української культури. З 1864 р. він займає посаду приват–доцента кафедри всесвітньої історії в Київському університеті. При кафедрі Київського університету Драгоманов написав перші свої дослідження з історії Римської імперії («Імператор Тіберій» (1864), «Державні реформи Діоклетіана і Костянтина Великого», «Про становище жінки в I ст. Римської імперії» (1865), одне з яких «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит» (1869) захистив у 1870 р. як магістерську дисертацію.

Восени 1870 р. Драгоманов одержує відрядження за кордон для розширення своїх наукових знань. В ті часи це було звичайне явище для науковців університету. Він пробув два з половиною роки в Німеччині, Італії, Австрії, Чехії, Польщі.

Наслідком тривалої копіткої спільної праці Драгоманова і професора університету В. Антоновича,